

R E C E N Z J E I O M Ó W I E N I A

Karel Valoch, JESKYNĚ ŠIPKA A ČERTOVA DIRA U ŠTRAMBERKU, „Anthropos”, t. 17: 1965 (N.S., t. 9) s. 1—125, XLI tabl.

Jaskinia Šipka wraz z leżącą obok niej jaskinią Čertova dira pod Štramberkiem należą do najbardziej znanych stanowisk paleolitycznych w środkowej Europie. Złożyły się na to różne przyczyny: bogaty inwentarz krzemieny od dawna wzmiankowany w literaturze przedmiotu, zarówno w pracach syntetycznych, jak i monograficznych, obfity materiał paleontologiczny oraz bardzo ważne znalezisko paleoantropologiczne. Dla badacza polskiego Šipka posiada szczególne znaczenie jako jedno z najbliższych naszych granic położonych stanowisk środkowopaleolitycznych oraz jako najbliższe nam terytorialnie (poza Gánovcami) znalezisko szczątków kostnych neandertalczyka. Niestety odkrywca i eksplorator tego znanego stanowiska — K. J. Maška — nie zdołał opracować pełnej jego monografii. Wyniki swych prac publikował Maška jedynie w różnych doniesieniach sprawozdawczych oraz w syntetycznej pracy o człowieku dyluwialnym na Morawach. Także K. Absolon, który przygotowywał monografię tego stanowiska, nie zdołał jej ukończyć, wydając jedynie drukiem niewielką część przygotowywanego opracowania¹.

Badania obu jaskiń K. J. Maška prowadził w latach 1879—1881 i 1887. Należy podkreślić bardzo staranne obserwacje stratygraficzne, które można było nawiązać do profilu kontrolnego wykopu przeprowadzonego przez J. Kuklę i F. Proška w 1954 r. Opierając się na tych obserwacjach wyróżniono w profilu Šipki² i Čertovej diry trzy główne cykle sedimentacyjne: 1 — gliniasto gruzowe osady późnowürmskie; 2 — ciemnobrunatne gliny interstadialne; 3 — przedwürmskie piaski i gliny w spągu profilu.

Górna seria stratygraficzna zawierała materiały górnopaleolityczne opublikowane przez K. Valocha w innym miejscu³. Komplex interstadialny, uznany za Würm 1—2, zawierał natomiast wyroby środkowopaleolityczne, będące przedmiotem referowanego opracowania. Niestety z uwagi na niekompletny profil i jego wyraźne hiatusy stratygraficzne uznanie kompleksu „tmavých hlín” za odpowiednik Würmu 1—2 (w chronologii absolutnej 42 000—32 000 lat temu) jest mało pewne i oparte w istocie rzeczy tylko na analogii z podobnym utworem w jaskini „pod Hradem”, datowanym na 32 420 lat (Gro—1724)⁴. Doświadczenia z innych grot

¹ K. Absolon, *O prvé podstatě paleolitických industrií ze Šipky a Čertovej díry na Moravě*, „Anthropologie”, t. 11: 1933, z. 3—4, s. 253—272.

² J. Kukla, *Složení pleistocenních sedimentů v kontrolním profilu v Šipce v r. 1950*, „Přírodovědecký Sborník Ostravského Kraje”, t. 15: 1954, z. 1, s. 105—124.

³ K. Valoch, *Jeskyně Šipka a Čertova dira u Štramberku. Mladší paleolit*, „Časopis Moravského Musea”, t. 42: 1957, s. 5—24.

⁴ K. Valoch, *Die Altstezeitlichen Begehungen der Höhle pod Hradem*, „Anthropos”, N.S., t. 10: 1965.

wskazują, że istnieje często duże podobieństwo sedymentów z okresu Würmu 1—2 (*sensu stricto*) i osadów związanych z wczesnowürmskimi interstadiałami, pomimo różnic, jakie niewątpliwie między tymi okresami zachodziły, szczególnie w zakresie temperatury i wilgotności klimatu. Podając te zastrzeżenie trzeba przypomnieć, że J. Kukła uwzględniał dwie możliwości datowania interesującej nas warstwy (tj. w-wa 6): Würm 1—2 lub Riss-Würm, nie wypowiadając się w tej sprawie ostatecznie. Sugestia R. Musiła w sprawie istnienia w Šipce śladów osadów interglacialnych nie wyklucza jednak możliwości powiązania tej warstwy z jednym z wczesnowürmskich interstadiałów.

Przemysł kamienny jaskini Šipka składa się z 431 wyrobów uwzględnionych w liście typów F. Bordes'a oraz ze 137 okazów nie uwzględnionych w liście typów. Analizy inwentarza dokonano w oparciu o metodę statystyczno-typologiczną F. Bordes'a, część opisową ograniczając do skrótego wyszczególnienia zabytków ilustrowanych na tablicach. W związku z tym opisowa analiza typologiczna została bardzo skrócona, a właściwie zastąpiona omówieniem ważniejszych wskaźników statystycznych. W tym właśnie widziałbym pewien niedostatek, jaki musi odczuwać czytelnik pracy, szczególnie, że lista typów F. Bordes'a nie pozwala na wyrażenie wszystkich specyficznych cech inwentarza Šipki. Przejawia się to nie tylko w specyfice szeregu form zgrzebeł, które trudno mieszczą się nawet w schematyzujących definicjach Bordes'a. Wiele z nich należałoby przesunąć raczej do odpowiednich pozycji w grupie *éclats retouchés* (nr 45—49). Niektóre natomiast wyroby zupełnie nie odpowiadają swym zachodnioeuropejskim definicjom, np. *tranchet* i *rabot*. Oczywiście niedostatki te rekompensują doskonale i liczne ilustracje umieszczone na czterdziestu tablicach.

Diagnoza statystyczna dotycząca inwentarza Šipki była niewątpliwie znacznie utrudniona. Złożyły się na to wyszczególnione poprzednio przyczyny, jak również brak porównawczych danych statystycznych z terenu Europy środkowej. Autor mógł posługiwać się jedynie obliczeniami opublikowanymi dla materiału z Tata oraz niepełnymi danymi dla Subalyuku. Inne stanowiska środkowoeuropejskie nie były dotychczas opracowane tą metodą. Analiza statystyczna mogła więc być nawiązana prawie wyłącznie do inwentarzy zachodnioeuropejskich.

Wyniki diagnozy statystycznej są niemiernie bardzo interesujące. Przemysł Šipki charakteryzuje się techniką nielewaluaską i brakiem pięć przygotowanych. Wyrazem tego jest niski wskaźnik lewaluaski (JL — 8,83) i niezbyt wysoki wskaźnik pięć przygotowanych (JF ogólny — 28,83). Wydaje się jednak, że autor zbyt dużą wagę przywiązuje do koincydencji tych dwu wskaźników (JL, JF), upatrując w tym drugim także przejawu typowej techniki lewaluaskiej. Są jednak znane przemysły nie używające lewaluaskich rdzeni, mimo to charakteryzujące się wysokim wskaźnikiem JF (łącznie z JFs).

W zakresie typologii narzędzi przeważają zgrzebla (JR — 35,7). Wskaźnik ten wydaje się jednak zbyt wysoki, ponieważ szereg form określonych jako zgrzebla należy raczej zaliczyć do odłupków retuszowanych, które tworzą zresztą drugą pod względem liczebności grupę narzędzi (12,75%). Stosunkowo liczna jest też grupa wyrobów górnopaleolitycznych (19,38%), wśród których jest aż 6,96% rylców. Rylce należą w przewadze do węglowych, prócz których są też reprezentowane rylce klinowate oraz kombinowane. Także dość liczna jest grupa narzędzi zębatach i wnękowych (odpowiednio 9,97% i 6,26%).

Analiza inwentarza skłania autora do zaliczenia Šipki do przemysłów mustierskich grupy *moustérien typique* ze względu na frekwencję zgrzebeł; natomiast ze

względu na cechy techniczne do hipotetycznej grupy IIB F. Bordes'a⁵, tj. grupy nielewualskiej z niskim JF. Grupa ta, której istnienie w obrębie *moustérien typique* F. Bordes przypuszczał nie była mu jednak znana w materiale zachodnioeuropejskim. Należy jednak podkreślić, że *moustérien typique* posiada przeważnie wysoki udział *pointes moustériennes*, których frekwencja w Šipce jest prawie zerowa. Z tego względu, a także z uwagi na dość wysoki udział narzędzi zębatych i odłupków tayackich, zaliczenie Šipki do *moustérien typique* napotyka pewne trudności.

W dalszej części pracy autor omawia mustierskie materiały z innych stanowisk morawskich: Předmosti, Býčí skála, stanowisk drahańskich i inne znaleziska pojedynczych wyrobów. Przegląd ten wskazuje na relatywnie małą wartość morawskich materiałów środkowopaleolitycznych. Bogaty inwentarz Předmosti niestety uległ zniszczeniu, natomiast materiały z Býčí skála zostały zebrane w sposób nie gwarantujący zwartości inwentarza. Z tego też powodu próba oświetlenia problemu przejścia od paleolitu środkowego do górnego na podstawie tych materiałów wydaje się słabo udokumentowana. Trudno także zgodzić się z oceną materiałów drahańskich, przedstawiających niewątpliwie mieszaninę mechaniczną różnych, głównie pracownianych, inwentarzy górnopaleolitycznych⁶. To samo odnieść można do powierzchniowych zbiorów z Maršovic i Vedrovic, zaliczanych przez K. Valocha do przemysłu tayackiego⁷. Niezależnie od tych uwag w pełni należy zgodzić się z autorem, że inwentarz Šipki, poza niezbyt wyraźną i mało liczną kolekcją z dolnego poziomu grotu Švedův-stůl⁸, nie posiada ścisłych analogii w materiałach morawskich.

Przegląd materiałów środkowopaleolitycznych z terenu Czech i Słowacji także wskazuje na dość ograniczone możliwości wykorzystania ich dla celów klasyfikacyjnych przemysłów mustierskich. Wiąże się to z warunkami, w jakich zebrano te materiały, oraz z małą liczebnością serii zabytków. Autor próbuje mimo to wydzielić osobną grupę przemysłów mustierskich typu Předmosti, do której zalicza także czeskie materiały jaskiniowe z Grotty Jislovej, Slanską Horę oraz słowackie materiały, słabo dotychczas znane, przeważnie z dawnych publikacji, z Jaskini Prepoštskiej w Bojnicach⁹. Rozdział ten kończą krótkie uwagi dotyczące przejścia od paleolitu środkowego do górnego. W poruszonej sprawie przygotowałem obszerniejsze uwagi w innym miejscu.

Następny rozdział pracy Valocha zawiera krótki przegląd materiałów mustierskich ze wszystkich krajów Europy. Żałować należy, że przegląd ten jest bardzo zwięzły, raczej kronikarski, pozbawiony próby nowej systematyki materiałów. Takiej próby ciągle się oczekuje, szczególnie z pozycji materiałów środkowoeuropejskich¹⁰.

Referowaną pracę kończą uwagi o rozwoju środkowego paleolitu w centralnej Europie. Za główną cechę tego rozwoju uważa Valoch „niezwykle zróżnicowanie

⁵ F. Bordes, *Essai de classification des industries moustériennes*, „Bulletin de la S.P.F.”, t. 50: 1954, s. 457—466.

⁶ J. K. Kozłowski, *Studia nad zróżnicowaniem kulturowym w paleolicie górnym Europy środkowej*, Kraków 1965, s. 73.

⁷ K. Valoch, *Une nouvelle industrie du type tayacien en Moravie*, „Bulletin de la S.P.F.”, t. 57: 1960, s. 183—195.

⁸ B. Klima, *Die archäologische Erforschung der Höhle Švedův stůl*, „Anthropos”, t. 5: 1962, s. 7—96.

⁹ Prócz mało licznej serii zabytków pochodzącej z nowych badań w tej grocie przez F. Proška (*Vyskum Prepoštske jeskyně v Bojnicach v 1950 r.*, „Archeol. rozhl.”, t. 5: 1952, s. 3—9).

¹⁰ Valoch, recenzowana praca, s. 67.

przemysłów środkowopaleolitycznych”, słusznie dopatrując się w nim zasadniczej przeszkody w przeniesieniu na grunt środkowoeuropejski schematów klasyfikacyjnych Bordes'a-Bourgona. W całości środkowy paleolit tej części Europy przedstawia, zdaniem Valocha „kompleks odłupkowych przemysłów ze stosunkowo bardzo słabym wpływem techniki lewaluaskiej, przejawiającej się przeważnie tylko przygotowaniem pięt [? — przyp. J. K.], w którym zgrzebła przedstawiają typ dominujący (pośród narzędzi)”¹¹.

Referowana praca Valocha ukazała się w jednym tomie z analizą fauny (R. Musil¹²) oraz szczęki neandertalczyka (J. Jelinek¹³) na szerokim tle porównawczym.

Monografia Šipki znacznie wzbogaca naszą znajomość środkowego paleolitu Europy i stanowi jednocześnie zachętę do nowoczesnych publikacji starych kolekcji, których wiele jeszcze kryją magazyny muzealne.

Janusz K. Kozłowski

W. Csank-Gabori, *La station du Paléolithique moyen d'Erd*, Budapest 1968.

Praca ta jest pierwszym węgierskim dziełem, które w sposób systematyczny i kompleksowy przedstawia wyniki badań paleontologicznych i archeologicznych z terenu stacji paleolitycznej w Erd. Wskazuje ona na znaczenie tej stacji dla poznania paleolitu środkowego w Europie Środkowej i na jej miejsce w systemie stacji paleolitycznych w Europie Środkowej.

Praca ta jest pierwszym węgierskim dziełem, które w sposób systematyczny i kompleksowy przedstawia wyniki badań paleontologicznych i archeologicznych z terenu stacji paleolitycznej w Erd. Wskazuje ona na znaczenie tej stacji dla poznania paleolitu środkowego w Europie Środkowej i na jej miejsce w systemie stacji paleolitycznych w Europie Środkowej.

¹¹ Próba taka została podjęta przez panią V. Csank-Gabori, w związku z opracowaniem materiałów z Erd, jednak ograniczając zakres terytorialny do basenu środkowego Dunaju (V. Csank-Gabori, *La station du Paléolithique moyen d'Erd*, Budapest 1968).

¹² R. Musil, *Zhodnoceni dřivejšich paleontologických nálezů z Šipky*, „Anthropos”, N.S., t. 9: 1965, s. 127—134.

¹³ J. Jelinek, *Srovnovací studium Šipecké čelisti*, „Anthropos”, t. 9: 1965, s. 135—179.